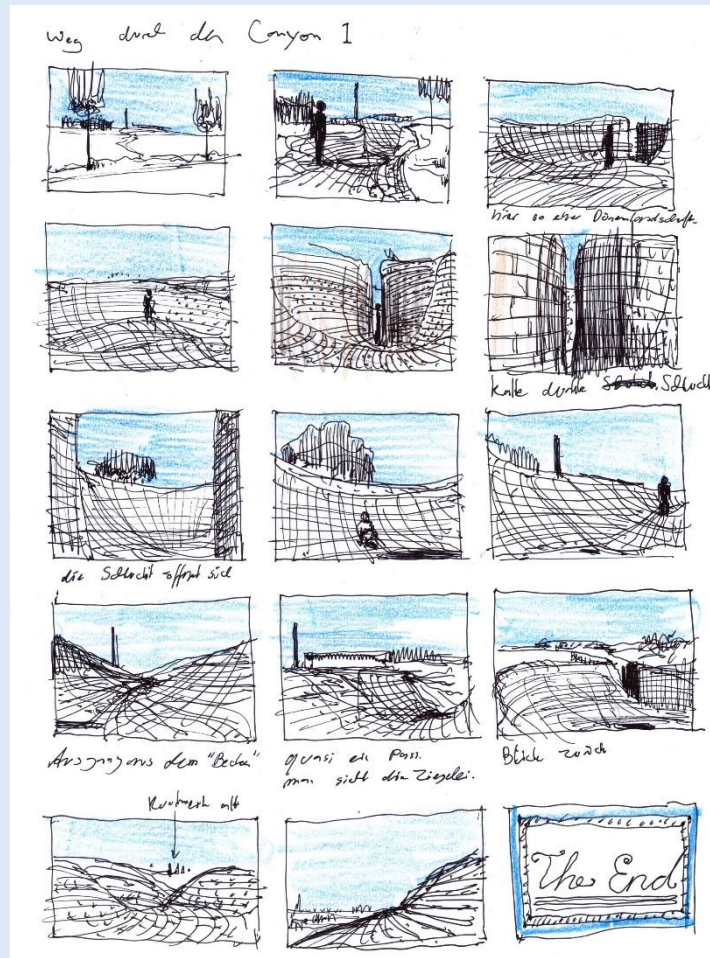

Verlag inspiratiedag

KUNST EN HET VERANDERENDE LANDSCHAP

Donderdag 8 november 2018, Beursschouwburg Brussel

© Heinrich Altenmüller (project Michael Beutler)

de Nieuwe
opdrachtgevers
les Nouveaux
commanditaires

Fondation
de
France

DEPARTEMENT
CULTUUR, JEUGD & MEDIA

De Nieuwe Opdrachtgevers en het platform Kunst in Opdracht van het Departement Cultuur, Jeugd en Media organiseerden samen op 8 november 2018 het kennisdelingsmoment ‘**Kunst en het veranderende landschap**’: een inspiratiedag met kunstenaars, (inter)nationale experts en lokale actoren rond de mogelijkheden van kunst in het veranderende landschap van Vlaanderen.

Op de inspiratiedag kwamen volgende vragen aan bod:

- Wat betekent de spanning tussen stad en platteland voor de toekomst van het landschap en de open ruimte in Vlaanderen?
- Hoe zou het cultuurlandschap voor ons best verder evolueren?
- Hoe kijkt de kunstenaar vandaag naar deze veranderingen?
- Hoe kunnen verschillende perspectieven elkaar vinden?
- Waar kan kunst een rol spelen in het benaderen, begrijpen en al dan niet ingrijpen op het landschap?

Enkele (inter)nationale experts toonden inspirerende voorbeelden of vertelden over het landschap vanuit hun eigen discipline of perspectief. We verwelkomden o.a. kunstenaar **Michael Beutler**, **prof.em. Marc Antrop**, Ugent en ondervoorzitter van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, en **Katja Assmann**, directeur van het ZKR (Zentrum für Kunst und öffentlichen Raum) Berlijn. Hierna vindt u een verslag van dit kennisdelingsmoment. Hieruit kan zowel voor opdrachtgevers, onderzoekers, beleidsmakers, ontwerpers en kunstenaars verdere inspiratie geput worden voor onderzoek en nieuw projecten binnen dit interessante deelgebied van kunst in de publieke ruimte.

De aanleiding voor de inspiratiedag vormde een projectvoorstel van de Duitse kunstenaar Michael Beutler dat, onder begeleiding van de Nieuwe Opdrachtgevers en in opdracht van [vzw Arpia](#), in Herzele wordt ontwikkeld. Het project raakt aan veel aspecten die we in verband kunnen brengen met de veranderingen die het landschap in Vlaanderen, en bij uitbreiding Europa, ondergaat.

Zowel op cultureel als economisch en toeristisch, maar ook op ruimtelijk en ecologisch vlak creëren allerlei processen en dynamieken uiteenlopende verwachtingen. De open ruimte in Vlaanderen staat vandaag bijgevolg sterk onder druk. Ook kent Vlaanderen in tegenstelling tot bijvoorbeeld Nederland geen sterke traditie aan landschapskunst of kunstenaars die zich toespitsen op het landschap. Met de voorbereiding van een nieuwe generatie Pilotprojecten in het vooruitzicht, wil het Platform Kunst in Opdracht alvast een opstap creëren en tonen dat het landschap veelzijdig is en ook vanuit verschillende hoeken benaderd kan worden. De vraag is hoe de verschillende perspectieven en de diverse actoren die zich bewegen in het landschap, elkaar kunnen vinden en in dialoog kunnen treden.

Hieronder volgt een kort verslag van de bijdragen en conclusies.

Het landschap als inspiratiebron

Als eerste spreker was Professor emeritus **Marc Antrop** aan het woord. Hij is als docent van uiteenlopende cursussen met betrekking tot het landschap verbonden aan de vakgroep Geografie, Universiteit Gent. Hij verwierf internationale bekendheid met de **holistische en transdisciplinaire benadering van het landschap** en de implementatie van de Europese Landschapsconventie.

Het landschap is een begrip met **meervoudige betekenissen**. Zo kent het woord vanuit de etymologie referenties naar 'land scheppen' of 'verbondenheid' en de voorstelling ervan, denk maar aan het 'landscape' formaat voor foto's. De Europese Landschapsconventie definieert landschap als "een gebied zoals dat door mensen wordt waargenomen waarvan het karakter bepaald wordt door natuurlijke en/of menselijke factoren en de interactie daartussen". Een landschap impliceert altijd een waarnemer. Het is steeds rondom ons en eenieder heeft er een persoonlijke, directe ervaring mee vanuit de eigen beleving, perceptie en kennis.

Landschap is een **meerschallig en dynamisch systeem dat van nature verandert** door toedoen van technologie, demografie, politiek, klimaat, globalisering en dergelijke meer. Sinds de 18de eeuw zijn deze veranderingen zich sterker beginnen manifesteren in het landschap. Vandaag zien we landschappen veranderen binnen één mensenleven. De toenemende snelheid van die veranderingen worden door velen als onwennig ervaren en gezien als een bedreiging van belangrijke waarden. Deze veranderingen uiten zich zowel globaal als lokaal.

Landschap is waardevol. Het geeft identiteit aan onze leefwereld en krijgt daardoor ook politieke relevantie, het is erfgoed, het levert ecosystemen en socio-economische diensten. De waarde die landschappen toegekend krijgen voor bescherming, gebeurt op basis van verschillende soorten van waarde, instrumenteel, inherent en intrinsiek, maar blijft ook in zekere mate subjectief en behoeft een interdisciplinaire benadering. Zo wordt de Mont Saint-Michel erkent als erfgoed, 'cultural property met een bufferzone', maar niet als landschap. De mogelijke functies die landschappen vervullen zijn erg belangrijk. **Iets dat niet meer functioneel is, verdwijnt.**

Over Kunst en landschap valt er veel te vertellen. Zo is er een verschil tussen landschap in de kunsten en kunst in het landschap, of landschap als kunst, vb. landschapsarchitectuur. De relatie landschap en kunst fungeert als het ware als **spiegel voor veranderende wereldbeelden** en toont evoluties in technieken en kennis. Ook de recente visuele veranderingen in het landschap, zoals verkeersborden, parkings, ronde punten, reclamepanelen, disneyficatie, tonen een verandering in gewoonten. Ironisch genoeg ontstonden de mooiste landelijke landschappen niet door bewust doordachte plannen van ontwerpers maar zijn ze het werk van boeren en lokale bevolking die enkel wilden overleven.

Landschap als opdracht

Katja Aßmann kent vanuit haar positie als aanjager en opdrachtgever voor de tentoonstellingen in het kader van '*Emscherkunst*' vele voorbeelden van de relatie tussen hedendaagse kunst en het veranderende landschap. *Emscherkunst* is een kunstproject dat meerdere edities kende rond het '**naturaliseren**' van de Emscher rivier in Duitsland. Het Ruhrgebied is een enorm geïndustrialiseerd deel van Duitsland waar de Emscher dienst doet als open riool. In 2010 vond de eerste editie plaats onder impuls van de benoeming van het Ruhrgebied tot culturele hoofdstad. Het kunstproject *Waiting for the river* van Observatorium, bestaat uit open modules voor ontmoeting en overnachting. Het kunstwerk **verandert niets aan het landschap zelf maar doet je er anders naar kijken.** Het werd

initieel gemaakt voor de eerste editie maar zou in de edities nadien terugkeren omwille van zijn populariteit, multi-inzetbaarheid en kracht. Katja spreekt liever over ‘**site-related**’ dan over ‘site-specific’. De verdienste van de edities van Emscherkunst is de groeiende betrokkenheid van de bevolking voor het gebied alsook voor de kunst. Dit inspelen op de **perceptie, beleving en het bieden van reflectie** is een rode draad doorheen de kunstprojecten gemaakt in het kader van *Emscherkunst* van o.a. kunstenaars als Superflex, Ai Wei, Michael Sailstorfer, Nevin Aladag en Benjamin Bergmann.

Meer info over Emscherkunst <http://www.emscherkunst.de/en/> en Urbane Künste Ruhr: <https://www.urbanekuensteruhr.de/de>

Momenteel is Katja Assmann directeur bij Zentrum für Kunst und öffentlichen Raum in Berlijn. Dit is een project van de overheidsdienst Grün Berlin die enkele parken onder zijn hoede heeft. Het alom bekende Spreepark is daar een voorbeeld van. Het voormalige amusementspark wordt de komende jaren het onderwerp van **artistiek onderzoek dat mee de toekomst van het landschap kan verbeelden**. De natuur heeft in het door de mens aangelegde park de voorbije jaren vrij spel gekregen en dit vormt een bron van inspiratie. Er is zelfs een nieuw bijensoort ontdekt in het park. Wat betekent dit voor de natuur en voor de mens? Kunstenaars kunnen mee nadenken over de toekomstige inrichting van het park samen met andere experts als biologen, stedenbouwkundigen, sociologen, filosofen. Kunstenaars kunnen de louter vormgevende principes mee helpen opentrekken.

<https://gruen-berlin.de/en/spreepark>

Brick Canyon

Kunstenaar **Michael Beutler** werkt momenteel aan een project in Herzele in opdracht van vzw **Arpia** onder begeleiding van De Nieuwe Opdrachtgevers. Beutler werkte eerder aan andere projecten in de publieke ruimte. Zo bracht hij leven in een ‘**non-place**’ in hartje Londen door er tijdelijk een sculptuurpark van te maken en het betreedbaar te maken. Andere projecten zijn [Ballenernte](#) in de museumwijk van München en [Polder Peil](#) in het Nederlandse Zeeland. Beide projecten voegen iets fysiek en zichtbaar toe aan het landschap waardoor er ingespeeld wordt op de perceptie, als commentaar en dialoog. Een project met de gemeenschap van [Raby](#) in Stockholm werd een heus dorpsfestival. Samen met de bevolking besliste Michael om een levensgroot balspel te maken in een stuk bos van het dorp. De bewoners gaven aan nooit eerder in het bos te zijn geweest. Met dit project wou hij de mensen terug aandachtig maken voor het stuk bos dat het dorp rijk is. De rol van kunst en kunstenaars kan voor hem immers ook gaan over het teweeg brengen van een bewustwording omtrent bijvoorbeeld natuur.

Het project in Herzele, [Brick Canyon](#) is eigenlijk klaar om uitgevoerd te worden. Herzele is een landelijke gemeente en is dankzij haar landschap een prettige uitzondering in het hart van het industriële Vlaanderen. Nakende leemontginningen dreigen het landschap aanzienlijk te veranderen. De opdrachtgeversgroep Arpia wil deze veranderingen bevragen en heeft een kunstenaar uitgenodigd om via zijn werk de veranderingen te becommentariëren. Het idee is om een grote ‘canyon’ te graven die de horizon niet vervuult maar je wel een bijzondere beleving van het landschap kan geven wanneer je erdoor wandelt. Vlakbij bevindt er zich ook een van de laatste ringovens van de streek. Het project raakt hierdoor aan verschillende dynamieken die inwerken op het landschap zoals lokale economie, erfgoed, het ingrijpen op landschap, natuur en open ruimte. Ze zal een blijvende herinnering zijn aan het ontginningsverleden wanneer de commerciële activiteiten stoppen.

Open Ruimte meervoudig ingericht

De Vlaamse Landmaatschappij, een extern verzelfstandigd Agentschap van de Vlaamse overheid, tracht in zijn landinrichtingsprojecten een afgewogen kwaliteitsverbetering te geven aan de verschillende lagen en invalshoeken van het landschap. Specifiek werkt de VLM met een methodiek die de **omgevingskwaliteit** bij het ontwikkelen van projecten helpt bepalen. Zo zijn er 9 kernkwaliteiten bepaald, o.a. identiteit, sociale cohesie en groen-blauwe netwerken. De VLM heeft ook een instrumentenkoffer ter beschikking voor de uitvoering op terrein dat hen in staat stelt om kwaliteitsverbetering na te streven. Ze hanteren daarbij een transversale aanpak waarbij het betrekken van lokale actoren en bewoners bijzondere aandacht krijgt. Kunst is voor de VLM geen nobele onbekende en zit soms zelfs vervat in de projectdefinities die vaak in samenspraak met de betrokkenen worden bepaald. Ze erkennen de meerwaarde van het betrekken van kunst en kunstenaars maar het ontbreekt het team nog aan ervaring en kennis. Er bestaat een nood om via kennisdeling en uitwisseling een beter begrip te krijgen van de verschillende leefwerelden van kunstenaars en de actoren actief in de open ruimte.

Open ruimte

Hoe vertrouwd of waardevol Vlaamse (stads)landschappen ook ogen, de pijnpunten zijn ons evenzeer bekend: door de verkavelingswoede en de oprukkende lintbebouwing worden groen en open ruimte alsmat schaarser, we rijden ons vast in de file en er zijn problemen met de waterhuishouding. De honger naar ruimte is behalve een Vlaams, ook een globaal probleem. Er wordt gezegd dat we als mensheid de helft van de ingenomen ruimte moeten teruggeven aan natuur en het vooral met rust moeten laten. **Leo Van Broeck, Vlaams Bouwmeester** verkondigt deze boodschap met enorme drijfveer. Een kunstopdracht in het landschap dat hem erg raakt is *Grande Cretto* van de kunstenaar Roberto Burri. Het is een monumentaal landschap in beton als herinnering aan het stadje Gibellina in Sicilië. Het beton is geplaatst op de ruïnes van het dorp. Voor Leo Van Broeck moeten projecten van dergelijke schaal ook mogelijk zijn in een kleine regio als Vlaanderen. (is hier niet meer aan toe te voegen, eerder beperkt ?)

Conclusie : De rol voor kunst in een veranderend landschap?

Waar kan kunst een rol spelen in het benaderen, begrijpen en al dan niet ingrijpen op het landschap? Hoe kijkt de kunstenaar vandaag naar deze veranderingen? Verschillende aspecten werden aangeraakt tijdens de inspiratiedag. Marc Antrop gaf ons een beter begrip van het landschap als dynamisch en complex gegeven dat een rijke **bron van inspiratie** kan vormen voor de kunsten. Katja Assmann toonde ons voorbeelden van hoe kunstenaars reflecteren op het landschap en de veranderingen die het doormaakt. Kunst kan de **complexiteit uitlichten of de toekomstperspectieven verbeelden**. Kunstenaars voegen niet alleen iets toe in het landschap, ze kunnen ook door subtiele ingrepen of performances de **perceptie** op het landschap veranderen. In de visie op de toekomst van het Spree park in Berlijn heeft het betrekken van kunstenaars en artistiek onderzoek een belangrijke rol in het opentrekken van de mogelijke invullingen van de nieuwe publieke ruimte los van vormgevende principes.

Hoe kunnen deze verschillende perspectieven elkaar in de toekomst vinden? Wat is er specifiek aan de situatie in Vlaanderen? Hoe kan samenwerking tussen actoren eruitzien? Iedereen is het erover eens dat de **dialogoog gestimuleerd moet worden tussen verschillende actoren uit het kunstenveld en actoren betrokken op de open ruimte, tussen disciplines en sectoren**. Het **wederzijds begrip** van elkaars disciplines komt ten goede van de kwaliteit van kunstopdrachten in de publieke ruimte. Kunst in opdracht is per definitie een gegeven waar verschillende werelden elkaar ontmoeten, die van opdrachtgevers en kunstenaars.

Het betrekken van de juiste personen bij een kunstopdracht zou een reflex moeten worden. Zo erkent o.a. Tom van Gestel het belang van een **bemiddelaar** als curator, artistiek adviseur, procesbegeleider of producent. Katja ziet zichzelf bijvoorbeeld meer als een 'art producer'. Ze ondersteunt de kunstenaars bij het uitvoeren van hun projecten. Bij een kunstopdracht is de rol van een bemiddelaar cruciaal voor het verbinden van een situatie met de juiste kunstenaar en andere betrokkenen. De bemiddelaar vormt de brug tussen de context en het kunstenveld. Het is ook erg belangrijk om als opdrachtgever **de juiste vraag te stellen**, om opportuniteiten te zien en te creëren voor kunstenaars. Het hebben van een **visie** voor het betrekken van kunstenaars in openruimte vraagstukken komt de kwaliteit ten goede. Een opdracht moet tegemoetkomen aan een nood. Maar er moet ook **ruimte en tijd** zijn voor de kunstenaar om vanuit zijn eigen praktijk te reageren op een opdracht. Zo haalt Leo Van Broeck het voorbeeld aan van een open call voor ontwerpteams van een stadsbestuur voor de heraanleg van een plein. Het ingediende project dat de call won, stelt voor om niet in te grijpen. Het architectenbureau deed een studie naar het gebruik van het plein dat aantoonde dat het plein goed werkt zoals het is.

Het is ook belangrijk dat kunstenaars een grondig begrip hebben van het landschap. Volgens Marc Antrop is het ook een belangrijk gegeven dat opdrachtgevers, bemiddelaars of kunstenaars de functies van een bepaald landschap goed kennen en in lijn liggen met het kunstproject. Op die manier kunnen de burgers ook begrijpen wat de meerwaarde van een kunstproject voor hen kan betekenen. Meer in het bijzonder kan het ondermeer gaan over verbinding, versterking van het visuele landschap, reflectie, inspelen op de identiteit van een plek, de geschiedenis blootleggen, symbolische laag toevoegen, ...

Het **potentieel** van plekken zou maximaal tot zijn recht moeten kunnen komen. Het mag niet enkel afhangen van de persoonlijke interesse van architecten, projectleiders of lokale overheden. Zo zijn het aantal projecten in Vlaanderen gebonden aan landschap en open ruimte schaars en versnipperd. Griet Celen van VLM ziet gelijkenissen in hoe kunstenaars te werk gaan met hun eigen werkmethodes. **Co-creatie van een nieuw verhaal**. Betekenis geven aan of **betekenislagen toevoegen** aan het landschap. Er is reeds ruimte voor kunst in de landinrichtingsprojecten van VLM maar ze zijn bereid dit ook op een andere manier aan te pakken. **Kunstenaars kunnen op verschillende manieren betrokken worden in een project en dan liefst zo vroeg mogelijk in het traject**. Kunst wordt nog te vaak als kers op de taart gezien of als een extra kost en een risico. Maar kunst in eerder de kers in de taart. Het delen van goede voorbeelden kan toekomstige opdrachtgevers inspireren. We hebben **ambassadeurs** nodig!

BIOGRAFIEËN

Prof. em. Marc Antrop doceerde uiteenlopende cursussen met betrekking tot het landschap aan de **Universiteit Gent**. Hij is ondervoorzitter van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen. In Vlaanderen ligt hij aan de basis van het concept van de traditionele landschappen en van de opmaak van de landschapsatlas. Hij verwierf internationale bekendheid met de holistische en transdisciplinaire benadering van het landschap, in het bijzonder wat de recente landschapsveranderingen in Europa betreft, en de implementatie van de Europese Landschapsconventie.

Katja Aßmann studeerde architectuur en kunstgeschiedenis in Bochum (Duitsland). Ze was artistiek directeur van **Urbane Künste Ruhr** van 2012 - 2016. Voordien werkte ze als programmadirecteur beeldende kunst en architectuur voor **Ruhr, Culturele hoofdstad 2010**. Ze was inhoudelijk betrokken in **de International Building Exhibition (IBA) Emscher Park** als directeur van de afdeling kunsten en cultuur. Als curator is ze geïnteresseerd in het verband tussen kunst en de stad, het betrekken van het stedelijke weefsel in artistieke processen en de openbare ruimte. Sinds 2016 is ze directeur van **Zentrum für Kunst und öffentlichen Raum in Berlin** (ZKR).

Tom van Gestel is kunsthistoricus en was jarenlang artistiek directeur van **Stichting Kunst en Openbare Ruimte** (SKOR). Zijn interesse gaat voornamelijk uit naar de interactie tussen kunst, sponsoring, locatie en het publieke, waarbij hij relevante verbindingen wil leggen tussen nieuwe media, architectuur, urbane ontwikkelingen en landschapsarchitectuur.

Michael Beutler is afgestudeerd aan de Städelschule van Frankfurt en de Glasgow School of Art. De kunstenaar realiseert imposante werken die in dialoog staan met hun omgeving dankzij hun ruwe, vaak onafgewerkte vormen en hun eenvoudige materialen. Door de architecturale dimensie van zijn werk bevraagt hij onze perceptie van de plek en de context waarbinnen hij zijn projecten plaatst.

Bert Barla, projectmedewerker omgevingskwaliteit en **Griet Celen**, afdelingshoofd Landinrichting en Grondenbank werken beide voor **de Vlaamse Landmaatschappij** (VLM). De VLM maakt als Extern Verzelfstandigd Agentschap (EVA) deel uit van het beleidsdomein Omgeving van de Vlaamse Overheid. De VLM werkt aan een betere omgevingskwaliteit in de open ruimte en het randstedelijk gebied en doet dat via ruimtelijke, sociale en economische programmalijnen. Daarnaast staan ze ook voor een inclusieve benadering van de open ruimte via het **Open Ruimte Platform**.

Leo Van Broeck is Vlaams Bouwmeester sinds 1 september 2016. Hij is burgerlijk ingenieur-architect en medeoprichter van **het Brusselse architectenbureau Bogdan & Van Broeck**. De centrale missie van het bouwmeesterschap is het bevorderen van de architecturale kwaliteit van de gebouwde omgeving. De Bouwmeester en zijn team begeleiden publieke opdrachtgevers bij het ontwerpen en realiseren van gebouwen, publieke ruimte, landschap en infrastructuur. Daarnaast draagt de Vlaams Bouwmeester bij tot visievorming en reflectie, met de klemtoon op interdisciplinaire en intersectorale initiatieven. De Bouwmeester treedt op als rechtstreeks adviseur van de Vlaamse Regering.

Deze dag is georganiseerd door De Nieuwe Opdrachtgevers en het Departement Cultuur, Jeugd en Media – Platform Kunst in Opdracht.

[De Nieuwe Opdrachtgevers](#) is een organisatie van curators en kunstbemiddelaars die samen met kunstenaars en opdrachtgevers hedendaagse beeldende kunst in opdracht realiseert. Hun uitgangspunt is dat iedereen kan optreden als opdrachtgever voor de realisatie van een kunstwerk.

Het Platform Kunst in Opdracht is een entiteit bij het departement Cultuur, Jeugd en Media van de Vlaamse overheid en verbindt het kennisnetwerk van actoren in Vlaanderen die zich verhouden tot de materie Kunst in Opdracht in de publieke ruimte. Via beleidsontwikkeling, eerstelijnsadvies, kennisopbouw en organisatie van kennisdeling volgt het Platform Kunst in Opdracht de praktijk op en wil het goed opdrachtgeverschap bevorderen door de realisatie van kwaliteitsvolle kunstopdrachten in de publieke ruimte in Vlaanderen stimuleren.